

Egilea:

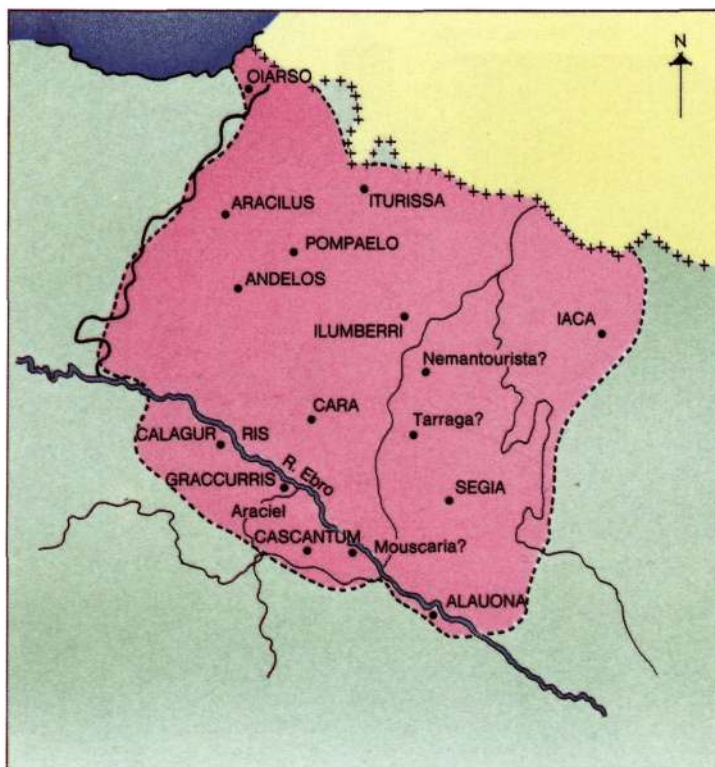
JOSEBA INTXAUSTI

Nafarroa Erreinu bezala jaio baino milaren bat urte lehenagotik ezagutzen dira lurralde honetako lehenen albiste idatziak; idazle klasikoek eman zituzten bertako bizilagunen lehen berriak; diotenez, *baskoinen* tribuak betetzen zuen gerora Nafarroa izango zena. Baskoinak, ordea, barruti zabalago baten barnean zeuden, eta, Lergan aurkitutakoaren arabera, hemengo baskoin nafarrek eta Pirinioez bestaldeko akitaniarrek hizkuntz senitarte bakarra osatzen zuten elkarrekin, eta, itxura guztiz, gainerako euskal tribuekin (barduliar, karistiar eta abarrekin). Baina ez zen falta, ordea, baskoinen artean bertan eta inguruetan, bestelako hizkuntzarik (zeltiberiera eta).

Erromatarren etorrerak (K.a. II) baldintza sozio-linguistiko berriak sortu zituen Nafarroan: Erriberan, eta Mendialdean ere. Batez ere, Mendialdetik Ebrorainoko lautadetan somatu zen Erromaren eragina: goiztarra zen hau, eta hiriek zabaldua,

Iruñetik batipat. Euskal Herriko hondakinik ugariak, hain zuzen, hiri honetatik hegoalderantz aurkitu dira (*Ager Vasconum* deituan). Erromatar etorri-berriak ez-ezik bertakotar euskaldun zenbait ere bildu zen, noski, hiri hauetan. Erromatartzea bere bidetik zetorren, hortaz.

Erromatartzearen ondorio sakonenetako bat herri erromatartuetan latina ezartzea edo nagusitzea izan ohi zen. Nafarroan, ordea, erromatartze hori askotan uste izan dena baino handiagoa izanik

BASKOINAK

Gaur eguneko Nafarroa, eta beste hainbat eskualde, hartzen zuten baskoinek, ekialderantz Jaka-raino eta hegoaldean Ebroz harantz ere zabalduz. Iturri literarioetatik ezagutzen ditugun tribu "nafarrik" zaharrenak dira baskoinak; behin baino gehiagotan aipatu izan da, euskara tribu honek besteetara zabaldu ote zuenaren hipotesia.

ere (eta Nafarroan Euskal Herriko indartsuena izan arren), ahulegia gertatu zen, euskara Nafarroako lurretatik garbitzeko, eta batez ere, Erromak Inperioarekin zuen botere ahalguztiduna goizegi bukatu zen, hemen latina erabat ezarri ahal izateko.

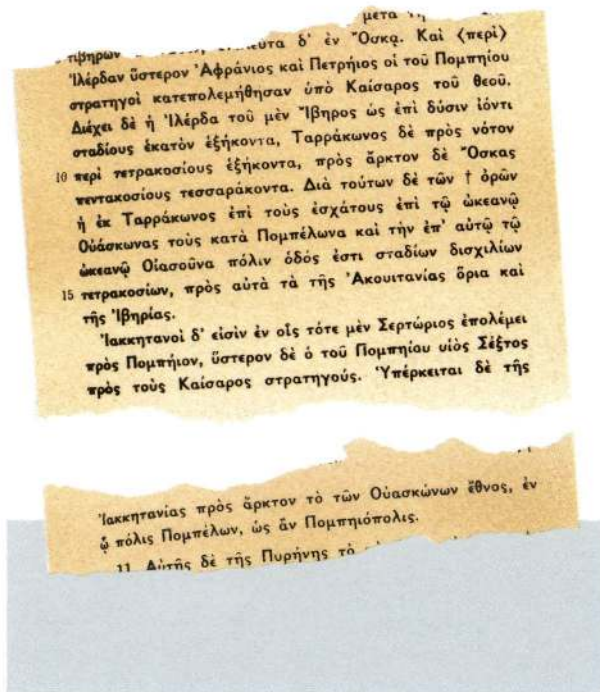
Antzinatea amaitzean, latinaren berehalako ahultzeak eta euskaldungoaren indarberritzeak erakusten dizkigute Euskal Herriko erromatartzearen neurriak; Nafarroako lautadak ere, hein handi batean,

orduan salbatu ahal izan ziren ondoko mendeetako euskararentzat.

Bisigotuen erasoek erakusten digutenez, Nafarroa euskaldunak arma eta guzti eutsi zion bereari, nahiz eta estualdiak ere ezagutu (Olite, 621). Hizkuntza ere irabazten atera zen, horrela. Eta ondoko herrien kroniketarik dakizkigu horren berriak: IX.aren hasieratik “nafarrera” bezala

ESTRABON eta NAFARROA

Geografo klasikoetan ezagunenetakoa bat dugu Estrabon (K.a. c.65-K.o. c. 20). Nafarroa eta Iruñeari buruzko aipamenak dauzkan pasarte greko hau dakargu hona lehen albiste literario haien lekuko bezala.

ERROMATARTZEA

Iruñetik hegoalderantz, eta Erriberara batipat, erromatarrek ekarri zuten kultur berrikuntza nabaria izan zen Nafarroan. Latina ere haiek erein zuten hemen. Argazkian Iruñeko mosaiko erromatarra.

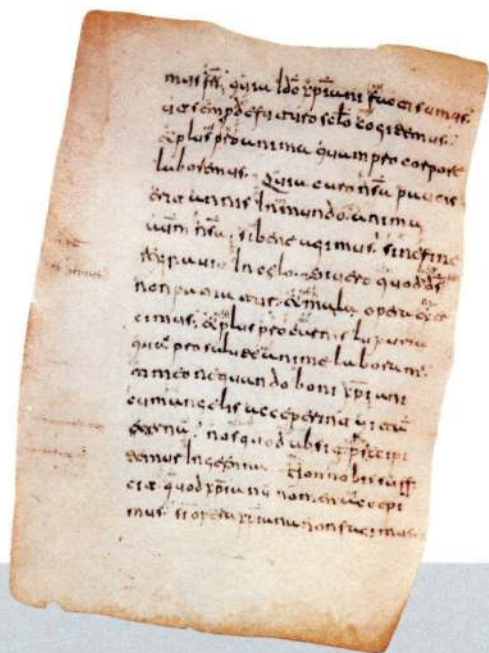

izendatzen zuten euskara karolingiarrek, eta, ondoko mendeen edo, al-Himyari historilari arabiarrek dioenez, Iruñerrian “al baskiya” ulertezina omen zen bizilagun gehienek hizkuntza. Gisa guztiz, Euskal Herria berandu kristautzeak ere lagundu zion euskararen luzapen historiko honi. Mendialdetik Erriberaren atari-atariraino, Nafarroa euskaldun elebakarra izan zen Aro Kristauaren lehenengo bederatzi mendeetan.

HIZKUNTZA ERROMANIKOAK

Latina hona agertu, eta mila bat urte geroago topa litezke hizkuntza erromanikoen lehen aztarna idatziak. Donemiliagako Glosa hauek (Errioxa, X. mend.), berrikitan frogatu nahi izan denez, nafarrera erromaniko baten lehen aztarnak izango lirateke (gaztelaniarenak baino areago): berton dauzkagu, gainera, euskarazko lehen esaldi idatziak ere.

ERDI AROKO NAFARREN IZENAK

Monastegietako agirietan milaka euskal izen agertzen zaizkigu: orduko izen haietako zenbait itzuli egiten zen latinera edo erromantzera, baina beste asko beren jatortasunean ere, euskaraz alegia, geratu zen. Horietako adibide batzuk

3

LEIREKO MONASTEGIA

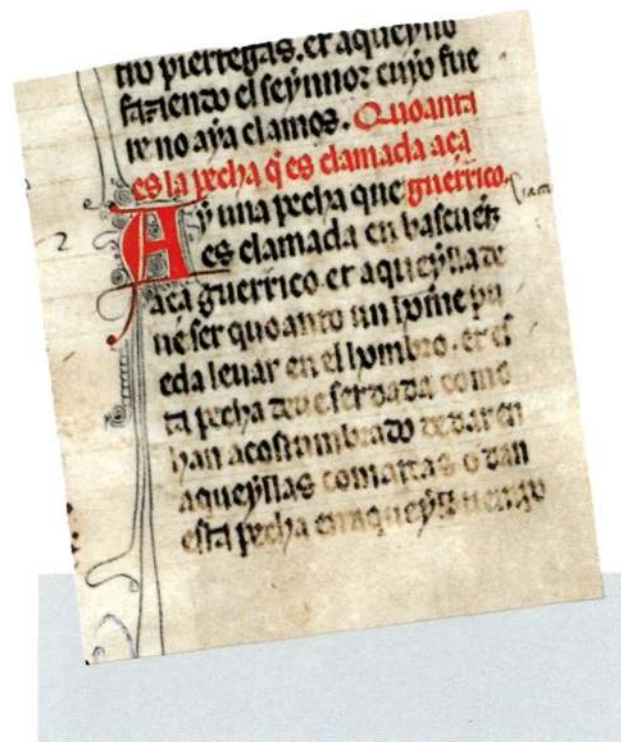
Erdi Aroko lehen mendeetan kultura idatzirik onena, eta ia dena, Monastegietako “scriptoria” deituetatik irten zen. Erdi Aroko Euskararen historiarako, etxe hauetan idatziriko latinezko agiritegiatik langaiak ugari biltzen dituzte gaur eguneko ikertzaileek: Leire, Iratxe, Irantzu, etab.

dakartzagu hona, jatorria, izakera, ofizioa eta abar adierazten dutenak:

Orti Aravarra (Berbatain, 1190)
 Sanso Urrequarena (XIII, Iruñerria)
 Guarcea Ansorena (Arlegi, 1247)
 Martin Ederra (Mañeru, 1290)
 Garcia Erdalduna (Artaxona, 1276)
 Semeno Arlote (Uterga, 1126)
 Fortunius Çabarra (1228)
 Toda Chiearra (Yárnoz, 1255)
 Eneco Arçaica (Ororbia, 1233)
 Miguel Arguina (Gares, 1230)
 Lupo Buruçagui (Etxarri, 1242)
 Maria Çalduna (Zufia, 1198)
 Sancio Baraçuri (1213)
 Martino Lepoa (1218)
 Garindo Aquetza (Artaxona, 1173)
 Garcia Erlea
 Semen Malgizon (Artaxona)

1. Nafarroako Antso Jakitunak "lingua navarrorum" deitu zuen euskara (1176), berau nafar herri gehienaren mintzairatzat aitortuz.

2. Hizkuntza bertakoa zelako, lekuz leku toponimian, eta izenez izen agirietan, euskal leku- eta pertsona-izenak milaka dira Erdi Aroko Nafarroan, herri, monastegi eta landetan. Hain zuzen, datu horietatik ezagutu ahal izan da garaiko euskara, nafarren jatorrizko hizkuntza. Dakigunez, une batean Kodes-Lerin-Arga-Tafalla-Kaparroso-Zangozan zehar doan marratik iparralderantz zen euskara nagusi.

EUSKARA, NAFARROAKO FORUAN

Nafarroako agiri publikoetan lehenengo latina eta gero hizkuntza erromanikoa nagusitu ziren; baina ez, idatzietan isilik geratzen zen herritar gehienek hizkuntza mintzatua ere (euskara) ispilatu gabe. Hona Foru nafarraren orrialde batean euskal hitzak ere: *ay una pecha que es clamada en bascuenz açaguerrico.* (III. Lib., VII. Tit., II. Kap.).

4. Iparralderago bezalatsu, nafar hegoaldeko euskaldungoak ere, bere ondoan eta hurbil, erdara ezberdinak izan zituen: Kultur zereginetako latina; hebraiera, herri-hirietako juduen auzoetan (80ren bat Erreinuan); mozarabea eta arabiera lurralde musulmanetan, eta okzitaniera Santiago-Bidean sortutako burguetako etorkinen artean. Ez da, gainera, ahortzi behar, latinetik zetorren erromaniko nafarra, IX-X. mendeetan jaioa. Azkenik, beronek irabaziko zituen Gortean ofizialtasunaren abantailak, Naxeran bezala Iruñean, herri xumea euskaraz mintzatzen zen bitartean.

Lurraldetan baino betekizun sozial modernotan ahuldu zen euskara Erdi Aroko Nafarroan, etorkizun soziolinguistiko hobea izan zezaketen alor sozial berriak ez irabaztean. Hala ere, herri gehienak betidaniko bere hizkuntz leialtasunari eutsi zion, horrela Euskal Herriaren hegoaldeko hizkuntz muga zainduz.

FRANTZISKO XABIERekoa, EUSKALDUNA

Muga hauetako batean zegoen Xabier-eko gazteluan, adibidez, euskaldunez inguratuta bizi izan zen Frantzisko gaztea, haren biografoek esaten digutenez: ama baztandarra zuen, aita Nafarroa Beherekoa, osaba Martin Lezaungoa, gazteluko zerbitzarietako askok euskaraz egiten zuen, Erronkari eta Zaraitzutik urteoro zetozen artzainak euskaraz mintzatzen ziren. Erdara ere txikitatik entzun zuen gazteluan, baina gerora, misiolari heldua zela ere, euskara zeukan bere jatorrizko mintzairatzat. Ekialdetik idatzi zuenez (1544), indiar paravekin harremanetan jarri zenean, ezin zuten elkar ulertu “haien berarizko hinkuntza malavarrera baita, eta nerea euskara” (*la mía la bizcaina*).

XABIER
Garaiko euskararen muga-marra
geografikoetan egon arren,
egiten zen euskararik
hemen San Frantzisko Xabier-ekoren
haur-urteetan.

Aro Modernora iristean, Nafarroako herri euskaldunen eta erdaldunen arteko mugen berri ematen duen agiririk aurki genezake artxibategietan: 1587 eta 1788ko herri-sailkapenak dira ezagunenak. 1587koak, Peña-Kaseda-Galipentzu-Bilatorta-Arbeiza-Zufia-Metauten-Galbarra-n jartzen du bi hizkuntzen muga, baina beste zenbait iturritatik badakigu hegoalderago ere bazela herri euskaldun elebidunik (Artaxona, Lizarra, Muniain, Tafalla eta abar). Zuzenketa gehigarri hau egin gabe ere, 1587an, 451 herri ziren Nafarroan euskaldunak eta 58 erdaldunak.

1778ko agirien arabera, XVIII. mendearen azkenetarako Irigarai-k honela ematen du euskararen muga Nafarroan: Leiretik, Erromantzatua ukituz, Oibarrera jaitsez, eta bertoko Bizkaiko herri txikiak zehar,

Orbaibarren hegoaldetik, Tafalla eta Lizarra ondotik, Lana haranaren iparralderaino zihoan mugaren marra, Erreinuaren ekialdetik mendebalderaino.

Aro Garaikidean hiru ikertzaile ezagunek eman dizkigute bereziki Nafarroako euskal lurraldeen albisteak; L. L. Bonaparte Printzeak (1863), A. Irigarai-k (1935) eta J. M. Sánchez Carriónnek (1970). Aro Garaikidean, euskarak Nafarroan izan duen galera-abiada bizkortu egin da: 1693tik 1863ra (170 urtetan) kilometro banaka batzuk galdu ziren, baina hurrengo 125 urteetan 40 edo 50 kilometrotako atzerakada izan du.

EUSKARAREN GEOGRAFIA NAFARRA

Historiaurretik harat-honat handiak izan ditu euskarak Nafarroan. Seguraski, nafarrak (baskoinak) izan dira, euskal historia osoan, euskara gehien zabaldu izan dutenak. Baina XVIII. mendetik hona galera larriak izan ditu hizkuntza honek Nafarroan. Argazkietan bi adibide: Gastiain (Lana Haranean) eta Artaxona herrietan euskal lekuizen ugari dago garai bateko euskarak lagata.

XVI-XVII. mendeetan, Euskal Literatura idazle nafarren ahaleginez (Etxepare, 1545; Axular, 1643) edo Nafarroako Erreginaren babespean (Leizarraga, 1571) jaio zen. Euskal Herriak, bereziki Nafarroari zor dio loraldi hura. Nafarroa Beherean, Gorteko poema hura (Printze jaio-berriari, 1554) eta idazleak ahantzi gabe (Salbat Monho, F. Laphitz, Arbelbide, Joanategi, Barbier, etab.), Nafarroa Garaira etorri, Hegoaldean ezagutzen den lehen Doktrina Antso Eltsokorena (1561. Gaur egun galdua) eta beste olerki goiztar bat (*Amendux*, 1564) nafarrak ditugu.

XVII.lean, Iruñeko olerki-sariketak gogoan hartzekoak dira (1609, 1610), Euskal Herrian ezagutzen ditugun lehenengoak. Berehala datoz Beriain Utergako Abadearen liburuak (1621, 1626). Baina, Hego Nafarroak XVIII. mendean eman zuen benetako idazle oparoa: J. Lizarraga Elkanokoa (1748-1835).

XIX. mendean, Bonaparte Printzearen inguruan bildu ziren, lehenik, Nafarroako euskaltzaleen indarrak. Gero, batez ere Kanpion-en lana erraldoia izan zen, bai bere *Gramática* (1884) argitaratzean eta baita euskararen aldeko gogoia sustatzen ere. Bestalde, ez da ahantzi behar ordurako Nafarroan hasiak zirela Lore-Jokoak (Elizondo, 1879), Abadia-ren eta Iruñeko "Asociación Euskara"ren elkar-lanari esker, horrela lehenagoko literatur lehiaketa haiek zinez Euskal Herri osorako eratuz.

B. ETXEPARE (1545)

Nafarroa Behereko Eiharalarren bizi zen Etxepare idazle nafarrak eman zion euskarari bere lehenengo liburu inprimatua: *Linguae Vasconum Primitiae*. Bordale. Euskarari eskainitako "kontrapas" poema ezagun hau jaso dugu hemen.

J. LIZARRAGA, ELKANOKOA (1748-1835)

Hogeigarren mende honetan, eta dagoeneko historiara iraganak gogoratuz, aipa ditzagun Enrike Zubiri "Manezaundi" (1867-1943) eta Fermin Irigarai "Larreko" (1869-1949) idazleak.

Baina Nafarroak Euskal Literaturari egin dion ekarria ez da bere idazleetara mugatzen: beste herrialdeetako idazleek ere hemen aurkitu dute batzutan beren egoitza (Mendiburuk, adibidez), goi-hatsa (Orixe-k) edo imprimategiak (Kardaberaz edo Prai Bartolome-k, 1596ko Errefrauk ere tarteko direla).

Idatzi zuen euskarazko obraren tamainagatik (15 obra ditu) erraldoi bakartia ageri zaigu Joakin Lizarraga Elkanoko bikarioa. Galdua den hegoaldeko goi-nafarreraren lekukorik onena da; hau da, garai batean "euskalkirik zabalena" izandakoaren testigua (Bonaparte). Bere bizitza luzean burututako lanetatik deus ere ez zuen ikusi argitara emanda, 1846an kaleratu baitzen haren lehenengo obra imprimatua. Gaur egun ere argitalpen-bidean daude oraindik Lizarragaren eskuizkribuak.

Nondik jaso ote zituen Lizarraga Elkanokoak bere euskaltzaletasuna eta lanerako grina? Hamabi urte zituela

GERO (1643)

Askotan gogoratu izan denez, Axular nafarrak (Urdazubi, 1556) idatzi zuen, bere liburu bakarrean, ainitzentzat euskal Literaturak eman duen prosarik ederrena.

IDAZLEAK BERRESKURATZEN Euskal Literaturan eta Nafarroan eskuizkribu asko geratu izan da argitara eman gabe. Lizarragaren obra osotik ez zen deus kaleratu autorearen bizitza. Gure egunetan, oraindik ere, lehenengoz ikusten dute egun-argia idazlan haietako batzuk.

10

Jesus-en Lagundiko Ikastetxera joan zen Iruñera. Han ezagutu zuen sona handikoa zen S. Mendiburu, irakasle eta predikaria, hiru urtetako ikastaldia burutzen zuen bitartean. 1765ean, josulagun izateko, nobiziadura joan zen, eta maisulanik ere izan zuen; baina lagundikoak iraitziak izatean (1767), bere etxera itzuli behar izan zuen. Eliz ikasketak burutu ondoren, apaiz egin eta bizitza osoan bere jaioterrian bizi izan zen (1771-1835). Mende-erdi oso bateko eta gehiagoko euskal lana ondu zuen Lizarragak, hainbat obra mardul idatziz.

ELKANO

Egues haraneko herritxo honetan, Iruñetik hamarren bat kilometrotara, eman zuen bere idazle-bizitza osoa (1771-1835) Joakin Lizarragak, aurreko mendeetako euskal literatura guztiko obrarik erraldoiena burutuz.

Nafar gehienen jatorrizko hizkuntza bezala aitortua izan arren, gainerako Euskal Herrian bezala, ofizialtasun beterik ez zuen ezagutu euskarak Nafarroan. Forua hizkuntza erromanikoz idatzi zen (S. XIII), eta Nafarroa Beherean kaskoinez (1611). Kasu honetan, ordea, espreski gogoratzen da, zenbait funtzionariok tokian tokiko mintzaira ezagutu beharra. Dena dela, Foruaren idazmoldean ere nabari da zein zen eguneroko hizkuntza arrunta, hainbat hitz soltek erakusten duenez: euskara.

JOANA ALBRETEKOA (1555-1572)

Europako tradizio protestanteari jarraikiz, eta Biblia herritarren eskuetan jartzeko, Testamentu Berria euskaratu behar zela erabaki zen Paueko Sinodo kalbinistan: erabaki politiko-erlijioso horren fruitua izan zen Leizarraga eta bere taldearen lana. Nafarroako Erreginak bere sostengu eta babes ofizialak eman zizkion egitekoari.

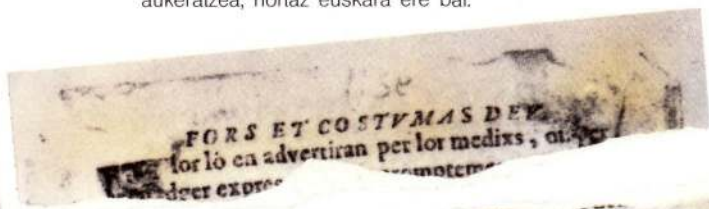

Erret Gortean, gizartea bera ispilatuz noski, euskaraz ere mintzatzen zen: adigarri eta bitxia da oraintsu aurkitutako funtzionarien arteko ohar-trukaketa bat, lagunarteko ohizko hizkera erakusten baitu (1415); baina, erakunde-mailan, esanahitsuagoa izango litzateke, zalantzarik gabe, erret Auzitegiko euskararen erabilera ofizial mintzatua. Egia esan, ia deus ez dakigu horretaz: Nafarroako Erret Auzitegiak ere bazuen, Elizbarrutiak egin zuenaren antzera, herrien hizkuntz sailkapenen bat (1778), Auzitegiko lanetan gogoan izateko, noski.

Jokabidea zehazki ezagutzen ez bada ere, erakunde publikoetan euskarari leku egin beharra biziki sentitu zuten nafar batzuek: Fermin Ultzurrunek, adibidez, zera eskatzen zion Erreinuko Diputatuari: *por ser el lenguaje cantábrico o vascongado natural de Navarra (...) y por ver que se pierde (...), se establezca (...) que en los Tribunales de dichos lugares donde hasta ahora se habla, se escriba y hable en Vascuence* (1662). Beraz, euskararen erabilera mintzatua ez-ezik idatzia ere nahi zen auzitegietan.

FORU BERRITUAK (1611)

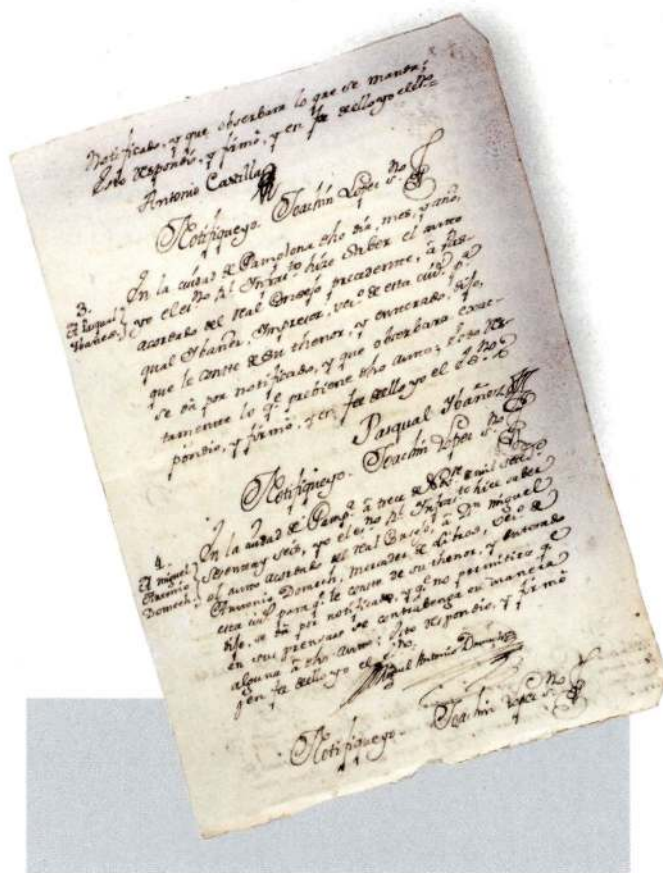
Nafarroako Erreinu independentean, Nafarroa Beherean alegia, 1611n Foru eta Usarioen idazketa berri bat egin zen: kaskoinez idatzita bazegoen ere, behin eta berriz eskatzen du funtzionariak tokian tokiko hizkuntza gogoan hartuz aukeratzea, hortaz euskara ere bai.

12

Gorte eta auzitegietatik herrietako udaletxeetara baldin bagatoz, muga-mugatuta ageri da gure hizkuntzarekiko ardura: ezaguna da, 1604ean Iruñeko Udalak predikari euskaldun bat ordaintzea nola erabaki zuen: *considerando que [el vascuence es] el lenguaje primero y natural de la dicha ciudad y sus montañas*, dio agiriak. Estimatu hau gorabehera, Udaletan euskararen erabilpen mintzatua arrunta zen, noski; baina idatzia, oso bakana. Ezkabarte Haraneko Zildotz-en aurkitu da euskarazko udal-agiri gutxietako bat (1773).

Aro Modernoan sumatzen ditugun eskastasun hauek garaiko pentsamoldearekin eta garaiko eskolaren azpilanarekin zerikusi zuzena zuten: XVIII. mendearen hasieretatik, dakigunaren arabera, eskolaren bidez ezartzen zen gaztelania herrietan, euskara debekatu eta isil erazten zen aldi berean. (Eraul-en, esate baterako, 1722an, Galipentzun 1730aren aurretik, edo beste hainbat herritan ere, 1778ko auzi batean esaten zenez). XVIII.etik XIX.erako bihurgunean bi datu nagusi daude, ba, elkarri kontrajarrita: euskaldungoari eta beronen lurraldeari eusten zaie oraindik, baina egoera bizi horri zegokiokkeen ofizialtasunik ez zuen artean aurkitu hizkuntzak. Aro Garaikiderako arrisku kezkarria zen hori.

ARANDAREN HIZKUNTZ DEBEKUAK (1766)
 Karlos III.aren Ministrari honek Aita Kardaberaz-i debekatu egin zion San Inazioaren bizitza argitara ematea. Debekuari jaramon egin gabe ezkutuan kalera ez zezan, Iruñeko inprimatzaileei ofizialki eman zitzaien debeku haren berri. Banan banan sinarazi zitzaien jakinaren gainean geratzen zirelako agiria.

Azken Karlistadaren ondoren (1876), Eusko Pizkundek zutaberik nagusienak izan zituen Nafarroan. Are gehiago: Pizkunde nafar honek, argitasunik bizienarekin azpimarratu zituen hizkuntzaren herri-balioak. Nahitaezkoa da batez ere elkarte jakin bat, beronen aldizkaria eta guztiaren gurasoak gogoratzea: "Asociación Euskara de Navarra" elkarte (1877) eta "Revista Euskara" (1878-1883), alde batetik, eta berorien eragileak bestetik: J. Iturralde eta Suit (1840-1909), E. Obanos (her. 1888), N. Landa (1831-1891), F. Navarro

ARTURO KANPION (1854-1937)

Idazle nafar hau pertsonalitate ardatza izan zen Eusko Pizkundearen barnean, sustatzaile intelektual eta kultur erakundeen eragile bezala. Gainerako euskal herrialdeetako ekinbide emankorrenetan langile fina izan zen: hemen (bigarrena, ezkerretik hasita), K. Etxegarai, J. Urkixo, Tx. Agirre, S. Mujika eta J. K. Gerra-rekin.

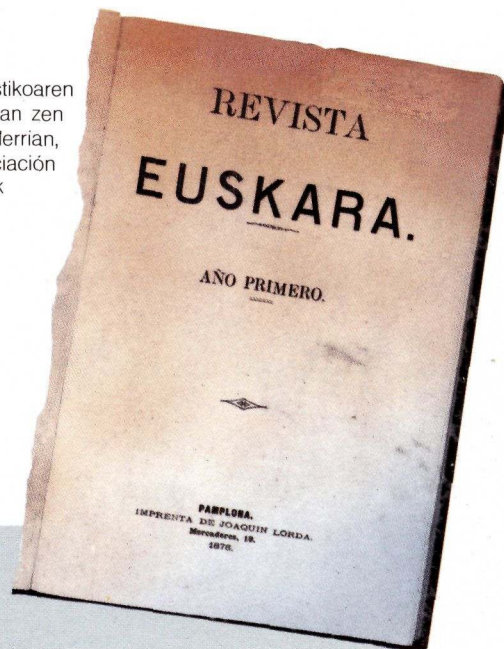

Villoslada (1818-1895), F. Ansoleaga (1846-1946), E. Aranzadi (1841-1918), A. Kanpion (1854-1937), H. Oloriz (1854-1919), etab.

1868ko Iraultza-aurretik egin zieten hauek, "Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko senideei" euskal batasunerako deia. Elkartea eta aldizkaria sortzean, harremanak berehala zabaldu ziren "Zazpiak bat" ikurpean. Nafarroako historian inoiz ezagutu den kultur loraldi eta euskal gidaritzarik bizkorrena izan zen belaunaldi harena. Orduan urratutako ildoan, hainbat lagunarte "euskonafarrek" eta aldizkarik baieztatu zuen Euskal Herriaren batasuna.

"REVISTA EUSKARA"
(1878-1883)

Eusko Pizkundeko abertzaletasun linguistikoaren aldizkari aitzindaria izan zen Iruñeko hau Euskal Herrian, Kanpion-ek eta "Asociación Euskara de Navarra"k argitara emana.

14

“... Historian zehar gorabehera ezberdinekin ere, Nafarroak eta Gipuzkoa, Araba eta Bizkaia ahizpek zinez herri bat bera baizik ez dute osatzen, ohitura berekin, mendetako autonomia amankomunarekin, *hizkuntza berarekin, izan ere berau baita berarizko nazionalitateen egiazko zeinu agian bakarra*” (El Arga, Iruñea, 1779).

Ondoko aldizkarietan ere (*Lau-Buru*, 1882-1893; *El Aralar*, 1894, edo S. Baroja-ren *Bai Jauna, bai* astekari elebidunean, 1883) gogo eta ikusmolde euskaltzale beretsua nabari zen; baina hizkuntz abertzaletasun nafar honen historia, merezi duen neurrian berreskuratzeko daukagu oraindik.

“EUSKAL-ERRIA” (1880-1918)

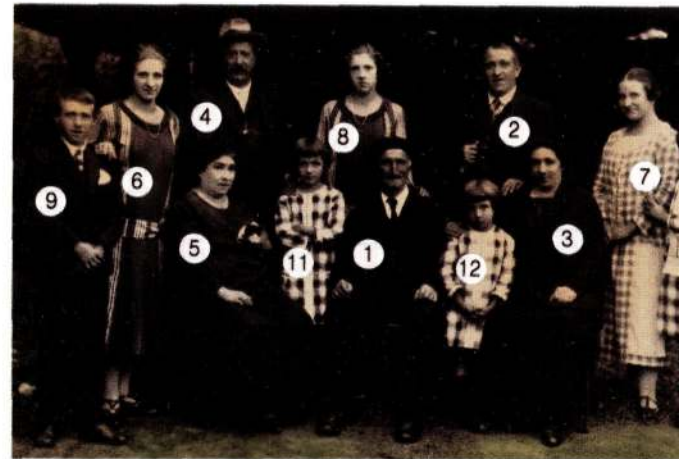
Eusko Pizkundeko idazleek esku zuzena izan zuten garaiko kultur ekintzetan. Bere lehen urtea aurrera zihoala,

“Euskal-Erria” aldizkari donostiarrek urteko liburukiaren azal berezi bezala hemen ageri den hau atera zuten, kolore eta guzti: Iturralde eta Suit idazle-pintore nafarrarena zen; J. Manterola zuzendariak argigarri literario bat gehitu zion, berorren sinbologia azalduz.

Esan bezala, azken karlistadaren ondoren, berehala, nafarrek gidaritzua distiratsua eraman zuten. Nafarroan bertan egindakoaren eraginez eta Euskal Herri osoko Eusko Pizkunderen parte hartuz, nafarrek barnebarrietatik sentitu zuten euskararen galera geroz eta larriagoa. Kanpion-ek biziki ongi deskribatu zuten hizkuntzaren agonia hori.

Mendearen lehenengo hamarkadetatik hasita, euskara egoera jasoago eta eskolatuago batera eramateko lanak ageri dira. Nabaria izan zen saioa: Larramendiren garaikoen edo, hurbilago, Kanpion eta

NAFAR EUSKALDUN JOANKINAK (1924)

XIX-XX. mendeetan herri euskaldunetatik hainbat lagun joan zen erbesterera, Ameriketara batipat. Hemen Baztango familia hau ikus daiteke. Elizondoko baserri batean egindako argazkia da (1924). 1-2-3 zenbakidunak sortetxean bizi ziren, semearekin.(9): etxeko jaun zaharra eta senar-emazte gazteak dira. Gainerako guztiak etxetik kanpora eta erbesterera joanak: 4. Puebla-ra (Mexiko). 5. Aurrekoaren emazte mexikarra. 6. Gasteiz-a. 7. Glasgow-ra (Montana, USA). 8. Ziburu-ra (Lapurdi). 10. Toronto-ra (Kanada). 11. Azopardo-ra (Argentina). 12. Argentina-ra. Eskualde euskaldunetako emigrazio hauek ere ahuldu egin zuten Nafarroan euskaldungoa.

lagunen kezka beretsua ikusten zaie euskaltzale nafarrei. Armaz menperatu ziguten euskal nortasuna, hizkuntza zintzelatuz irauñ erazi beharko zen: horretarako, gramatikak (Bera, 1909; Arrigarai, 1919), hiztegiak (Bera, 1916), hizkera herritarraren bildumak (Intza, 1917; Irigarai, 1926) eta irakas-lanetarako ikas-liburuak (Intza, 1924, 1927) sortu ziren. Lan guzti hauek beren jaiotegun jakinak izan zituzten.

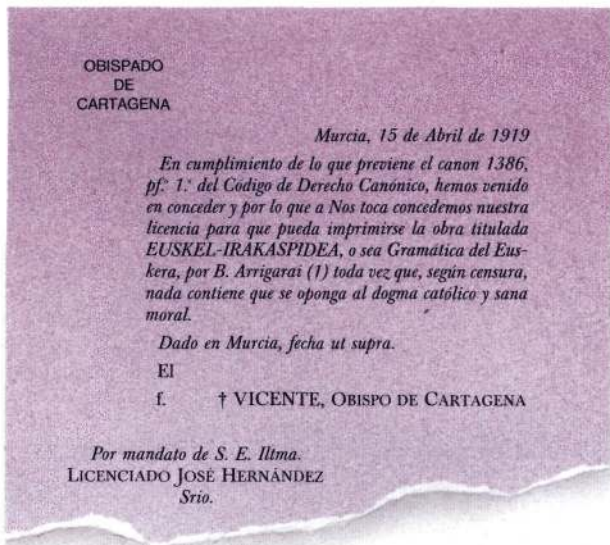
Hizkuntzaren ospakuntza herritarrak geroz eta sarriago eratu ziren, Iruñean eta herri euskaldunetan, eta euskara hiltzear zuten herrisketan: Auza, 1908; Doneztebe, 1923; Auritz eta Otsagi, 1926; Zaraitzu, Lizarra, Berroeta, Leitza, 1927, eta konta ezin

ahala. Herritar guztien festa ireki hauetan, edo berezikiago horretarakoxe antolaturiko ospakizunetan, Euskal Egunak, Lore-Jokoak eta Sariketak egingo dira, idazleei deituz edo herrietako haurrak euskal lanetara ziztatuz: Iruñean noiznahi (1912, 1918, 1925, 1926, 1928..., etab.) eta hiriburutik kanpoko beste herritan (Uharte-Arakil, 1935).

Ahalegin hauek Aldundiaren edo Udaletxe handienen babesa ere izan zuten, behin baino gehiagotan Euskaltzaindia ere tartean zela, hala-nola 1923an. Eta nafar euskaltzaleek, hizkuntzari laguntza hobek sortu nahirik, 1925ean "Euskararen Adiskideak" Elkartea eraiki zuten: beronen eskutik joan zen ondoko urteetako hainbat euskal ekintza, ahal zenetan Aldundi edo Udaletxeekin jardunez, eta, besterik ezean, bere gisara. Euskal eskolaren oinarrizko pauso batzuk beroni esker eman ziren.

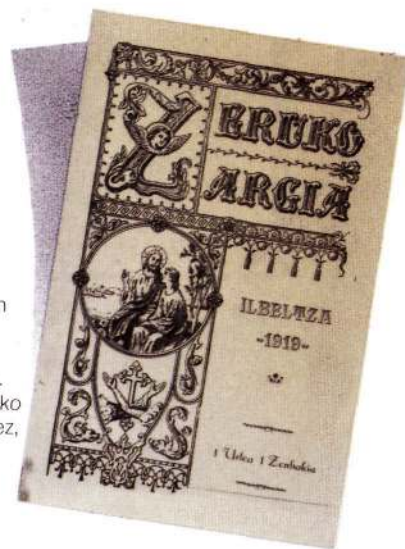
AITA KAPARROSO (ARRIGARAI)

Hona liburu-baimen bitxia: Euskal gramatika bati Cartagenako Apezpikuak eman zion argitalpenerako eliz baimena, eta argitalpena bera ere Murcia-n egin zen (1919). Autorea Aita Kaputxino nafar bat zen, Kaparroso-n jaio eta Lekarotz-en euskaldunberritua, euskaltzaleon artean Arrigarai bezala ezagunagoa: Aita Kaparroso haren bataio-izena Zelestino Peralta Lapuerta zen.

ZERUKO ARGIA (1919)

Aita Intza eta beste hainbat Aita Kaputxinoren ahaleginez Iruñean sortutako aldizkaria. Bizitza luzea izan du beronek; gerraondoan Iruñean, eta Donostiatik gero, mundu euskaltzalearen topalekua gertatu da. Gaur egun, "Argia" bezala, gerraurreko beste "Argia" hari ere segida emanez, asteroko bere lanean dihardu, Iruñean jaiotako argitalpen honek.

16

Euskal Herri osoak sumatu zuen Nafarroatik zetorren haize beroa, eta argia. Kanpion, askorentzat, sinbolo bilakatu zen, jakitunaren irudi beneragarri: han eta hemen omendua izan zen (Donostia, Lasarte). Bestalde, bai Navarro Villosladari (1918) eta bai Kanpioni (1934) eskaini zien Iruñeak zegokien omenaldia.

Hondamendi-bidean ikusten zen aberriak eta hizkuntzaren grinak jo zituzten eliztarrak ere, eta, horren ondorioz, egindako kultur eta eliz lana handia izan zen, lehenik kaputxinoen artean (Lekarozko

NAFARROAKO ELIZA ETA EUSKARA

Nafarroako eliztarrek azken mendean jarrera eta jokabide ezberdin eta kontrajarriak izan dituzte, gatazka linguistikoaren aurrean. 1920etako urteetan pauso onurakorrek eman zituen Elizbarrutiak euskara eliz zereginetan indartzeko. M. Intxaurren liburuskak hau Seminarioko Ikastaro-irikerako mintzaldia da (1926) eta hizkuntzaren ideiak eguneratu nahi zituen.

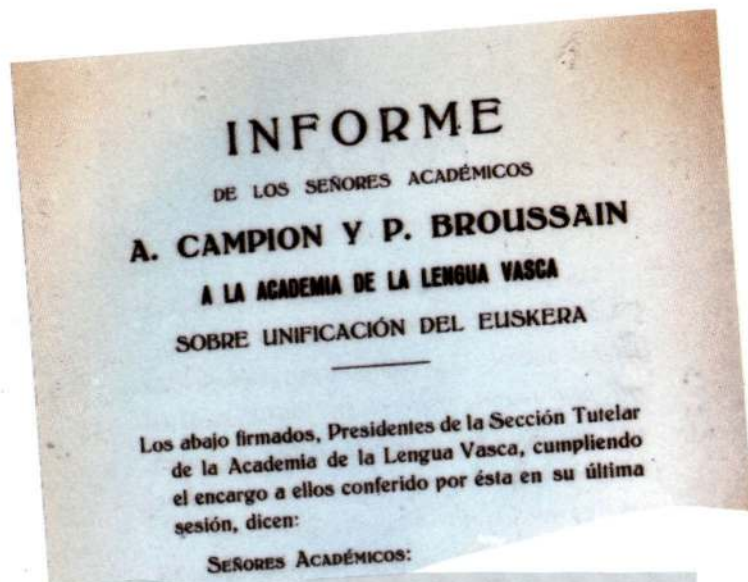

Ikastetxea, hizkuntz argitalpenak, euskal aldizkariak, etab.) eta geroago Elizbarrutian ere (Seminarioan, katekesi berrikuntzan...).

Euskara ikasiz, ikasteko lanabesak eguneratuz, hizkuntz langaiak bilduz, mintzairaren eskea birformulatuz, idazlanari helduz, argitalpenak euskaraz kaleratuz, irakaskuntza bultzatuz (Ikastola, euskal eskola)...: guzti horren bidez itzarobide hobeen atarian zegoen Nafarroa gerra zibila lehertu zenean.

EUSKARAREN BATASUNA (1922)

Euskal Herri osoko Erakunde eta arazo orokorretan presente egon ziren XX. lehen mende-erdiko euskaltzale nafarrak. Kanpion nafarrari eta Broussain lapurtarrari eskatu zien Euskaltzaindiak hizkuntzaren batasun-bideari buruzko txosten hau.

Zuzendaritza: J. INTXAUSTI
Diagramazioa: JJK PUBLIZITATEA

Lehenengo Argitaraldia: 1989ko Martxoan
Ale kopurua: 2.000

© Nafarroako Gobernua
Lehendakaritza eta Barne Saila
Hizkuntza Politikarako Idazkaritza Nagusia

Imprimatzailea: Gráficas Santamaría, S.A. - Vitoria-Gasteiz